

Kraaijbeek, vroeger en nu

Jan Heemstra

*Het valt niet mee de naoorlogse bedrijvengeschiedenis van Driebergen-Rijsenburg te achterhalen. Veel ondernemers uit die tijd hebben ons dorp verlaten en hebben de banden doorgesneden, niet zelden met uiterst gemengde gevoelens ten opzichte van het toenmalige gemeentebestuur. De gewone Driebergen-Rijsenburger stond vaak te ver af van de directeurs of bestuurders. De dorpsheerinnering aan de echte ins and outs is opgelost in mist. Toch moet je vaststellen dat de vroegere bedrijfsactiviteiten uitermate beeldbepalend zijn geweest voor de situatie van nu. Dat was zo met de horecagroothandel P. Jansz & Zn in het voormalige tentoonstellingsgebouw Utile Dulci. Dat constateren we weer opnieuw met de vroegere firma Babyreform, gevestigd in het Huis Kraaijbeek en toentertijd eigenaar van het gelijknamige buitengoed. **

In 1806 kocht de ondernemer en grootgrondbezitter en eigenaar van Sparrendaal P.J. van Oosthuysen (†1819) bezittingen en gronden behorende bij het kasteel Rijsenburg – de ruïne van het kasteel en de ambachtshoofdscheerlijksrechten inclusief. Het Rijsenburgse grondbezit ‘boven’ de Hoofdstraat, met daarop de hofstede de Tempel en de eeuwenoude hofstede Onder de Craeyen, was al inbegrepen in de aankoop van Sparrendaal. De oppervlakte van gebouwen en landerijen van Onder de Craeyen was toentertijd 47 morgen en 43 roeden (± 40 hectare). Over deze laatste hofstede en z’n opvolgers gaan we het hier hebben.

De hofstede werd door Margaretha de Jongh, weduwe van P.J. van Oosthuysen van Rijsenburg, in 1835 afgebroken om plaats te maken voor een beleggingsobject: de buitenplaats Kraaijbeek met orangerie, kas, appelschuur en ijskelder. De architect was Pieter Adams uit Delft. Margaretha de Jongh heeft er zelf een aantal jaren gewoond.

Na haar dood in 1847 vererfde de Heerlijkheid Rijsenburg met daarin Kraaijbeek via haar dochter Veronica aan haar toentertijd nog minderjarige kleinkind en latere priester jhr. Henricus Alfridus Adrianus van Rijkevorsel.

De boerenhofstede Onder de Craeyen kennen we uit een kaartbeeld gedateerd 4 november 1594, getekend door Marcelus van Oort (RAU). Deze was landmeter/cartograaf van de Staten van Utrecht. ‘Onder de Craeyen’, 25 morgen en 103 roeden groot (± 23 ha), was ooit eens één van de uithoven van het benedictinessenvrouwenklooster in De Bilt (± 1113-1580/1797). De bezittingen en landerijen van dit klooster kwamen als gevolg van de reformatie in 1580 in handen van de Staten van Utrecht, reden waarom de kaart werd getekend. Na 1580 werd het klooster omgezet in een gereformeerd convent van jufferen.

Voor de betekenis van craeyen of crayen wordt soms het oude woord craey uit de doos gehaald, dat is vlechtwerk van struiken of latten als omheining rondom akkers. Het ‘onder’ komt dan wel in de lucht te hangen. Wie ooit het luchtspektakel van grote zwermen kraaien of roeken neerstrijkend op hoge bomen heeft gezien en gehoord, heeft geen moeite met de naamgeving.

De oude hofstede lag verder van de Hoofdstraat af dan het latere Huis Kraaijbeek, zo ter hoogte van de vijver en de huidige inrit vanuit de Diederichslaan naar Kraaybeekerhof. Tot het bewoningscomplex hoorden de boerenwoning met schaapskooi en schuren, met daaromheen bouwlanden, een boomgaard en beplantingen langs de percelen. De toegangsweg liep vanouds vanaf de huidige Diederichslaan over een brug over een beekje. De huidige ligging van de Diederichslaan verschilt met die van vroeger, omdat bij de bouw van Het Wapen van Rijsenburg in 1812/1813 de toenmalige schaapsdrift Kraaijsteeg (steeds gezien vanaf de Hoofdstraat) naar links werd verlegd, waardoor de watergang of beek rechts van het nieuwe pad kwam te liggen. Een steendruk uit 1828 met het Huis Bijdorpe, naar een tekening van M.A. van Straaten, laat een toegangsweg zien vanaf de Hoofdstraat en in de verte mogelijk de boerderij. De plek van de voormalige boerderij moet men zich denken zo om en nabij waar in 1870 de grote vijver werd aangelegd. Het thans nog bestaande en dus stokoude weiland maakte deel uit van het vroegere weilandareal dat zich uitstrekte tot aan de Diederichslaan.

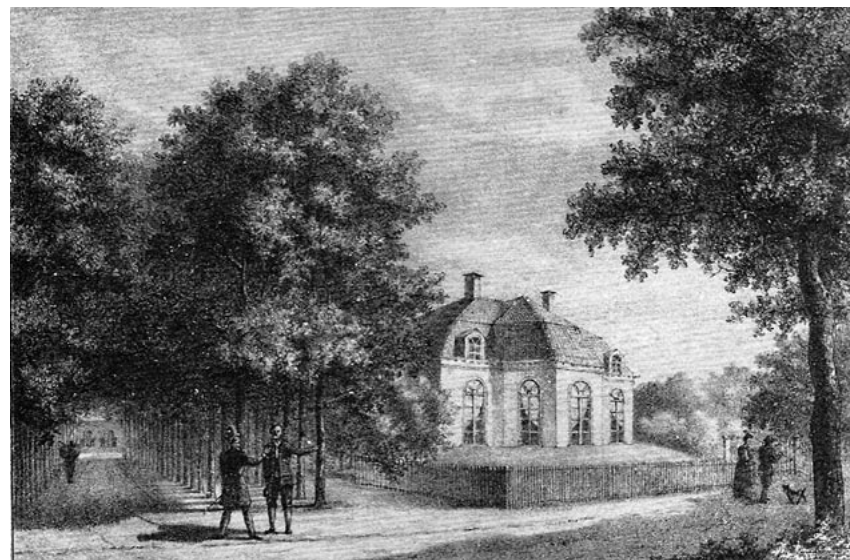
Aan de bewoners van de hofstede in de 18e en 19e eeuw laten zich al bekende Driebergen-Rijsenburgse familienamen aflezen, zoals bijvoorbeeld de boerenfamilie Van Dij(c)k die we ook tegenkomen in de hofsteden 't Hoenderdaal/Champ,aubert en Scherpenzeel/Hoendersteeg:

Gijsbert Aartsen van Resandt (tot 1721), Cornelis Claasze van Dijk (van 1721 tot 1763), Klaas van Dijck en weduwe van de Voort (van 1763 tot 1797), Samuel Lockhorst (van 1798 tot 1800), Gerrit van Zoest en weduwe Van Zoest (van 1800 tot 1801, Hendrik Lagerwey (vanaf 1801)

In 1855 kocht de Amsterdamse rentenier Johannes Gerken de buitenplaats en het landgoed Kraaijbeek. Hij was getrouwd met Eleonora Charlotte van Meurs. Het echtpaar was zeer vermogend, met bezittingen in Amsterdam, Rijsenburg (met onder meer boerderij de Tempel en buitenplaats Pietersberg), Driebergen en Zeist/Austerlitz. Uit die tijd (±1850) dateren waarschijnlijk de orangerie, de zogenoemde Venlo'er kas en een klein woonhuis of schuur (thans: lesgebouw). Na de dood van haar man in 1861 bleef het landgoed in het bezit van de weduwe tot 1864. In dat jaar kocht de Amsterdamse uitgever, drukker en courantier Pieter Arnold Diederichs de buitenplaats. Diederichs was mede-eigenaar en mede-directeur van de 'Nieuwe Amsterdamsche Courant en Algemeen Handelsblad' (eerste verschijning in 1831). In het laatste kwart van de 19e eeuw werd het huis in neoclassicistische stijl verhoogd met een verdieping en voorzien van erkers. De zoon Willem George Albrecht Diederichs, eveneens mede-eigenaar en directeur, erfde het landgoed in 1873. Deze plaatste in 1898 in het bos van Kraaijbeek (nu: Rijsenburgse bos) een muziektent ten behoeve van het muziekgezelschap Aurora (gesloopt in 1957). Hij liet, kinderloos, in 1901 het gedeelte van het Kraaijbeekse bos langs het seminarieterrein tot ver voorbij de Arnhemsebovenweg (meer dan 50 hectare) na aan de toenmalige gemeente Rijsenburg. Het huis en het resterende deel van het landgoed kwamen in handen van de familie Melvill van Carnbee (ook wel geschreven als Carnbé).

Jonkheer August Lewis John Melvill van Carnbee kocht huis en landgoed Kraaijbeek in 1901, kwam er in 1902 wonen en bleef er tot zijn dood in 1918. Hij stond te boek als 'particulier'. Al rentenierend vulde hij zijn tijd onder meer met 'dorpse bemoeienis' en bestuurlijke zaken. Als wethouder van Rijsenburg én als particulier stond hij bij de dorpelingen zo hoog in aanzien, dat hij een laan naar zich vernoemd kreeg.

Het Kraaijbeek van Melvill van Carnbee was als landgoed een stuk kleiner dan onder de vorige eigenaren (als laatste de familie Diederichs). De koopakte uit 1901 omschreef het landgoed nog wel met alle toeters en bellen: koetshuis, orangerie, serres, veestalling, diverse woningen en opstallen, bloem- en moestuin, wei- en bouwlanden, terreinen van vermaak etc., maar de omvang was al geslonken tot twaalf hectare. Het bos dat er bij had gehoord, was immers door de erven Diederichs in 1901 met een groots gebaar maar wel onder servituut dat er niet gebouwd mocht worden, geschonken aan de toenmalige gemeente Rijsenburg.

Huis Kraaijbeek vóór 1911

In 1911 werd de villa in eclectische- of ratjetoe stijl verbouwd naar de plannen van A.J.W. Harzing. Er werd een extra verdieping op gezet en het midden werd geaccentueerd met een toren, overkapt met een dak in Franse stijl. In 1919 is een deel van de ringvijver langs de Diederichslaan gedempt.

Het verkregen terrein langs de Diederichslaan werd in verschillende bouwpercelen uitgegeven. Na de dood van haar man liet mevrouw Melvill van Carnbee het buitengoed in 1924 verkopen. In januari 1925 was de koper een zekere Trance. In oktober 1926 werden Gijsbert J.A.A. baron Van Heemstra en jonkvrouwe Maria de Beaufort uit den Haag de nieuwe eigenaars en bewoners. De baron was titulair generaal-majoor van de cavalerie en voorzitter van de Koninklijke Nederlandsche Harddraverij- en Renvereniging. In 1933 verruilden zij Kraaijbeek voor het kasteel Maarsbergen, bezit van vrouwszijde. In 1926 werd de weg die later Van Oosthuyselaan ging heten voor het publiek opengesteld en aan de zuidzijde bebouwd. Van 1933 tot 1938 waren huis en landgoed eigendom van de Vereniging Het Zonnehuis Beekbergen. Het Zonnehuis richtte zich op behoeftige chronische zieken die door omstandigheden niet thuis konden worden verpleegd. Huis Kraaijbeek bood als dependance onderdak aan twaalf tot dertien patiënten.

Daarna werd het huis gebruikt als koloniehuis voor Joodse kinderen uit verschillende Europese landen. Een deel van het terrein was ingericht als proef- en schooltuin ter voorbereiding op een eventuele vestiging in Israël. In de Tweede Wereldoorlog waren de terreinen en het huis gevorderd door het Duitse leger. Een zogenoemde oorlogswinstmaker uit Schiedam (H. Roest) kocht vlak voor het einde van de oorlog het uitgeleefde buitengoed op. Hij heeft tot aan zijn arrestatie in het koetshuis naast de stal gewoond. Na de oorlog bood Kraaijbeek onderkomen aan het Nederlandse leger. Bovenop de ijskelder staan nog de betonnen voeten van een voormalige zendmast.

In juli 1946 vestigde het echtpaar (Addick) Land - (Mien) Bonte de bedrijfsactiviteit Babyreform in het huis Kraaijbeek, aanvankelijk in huur en later in eigendom (koopprijs fl. 170.000 of € 77.142). Het huis telde ongeveer 25 kamers. Verderop op het landgoed stonden nog een dienstwoning en een koetshuis, met daar tussenin een stal.

Huis Kraaijbeek in de periode Land-Bonte. De foto is beschadigd door de brand in december 1969

Huize Kraaijbeek (achterzijde) in de periode Land-Bonte

Als gevolg van deze verbouwing werden de entree van het landgoed en de landschappelijke omgeving aangepast. De afwatering van de ringvijver naar het watersysteem van het seminarierrein werd gedempt. Het ging hier om een watergang die vanaf de slingerijver voor het koetshuis langsliep en langs de voormalige huishoudschool via een duiker onder de Diederichslaan uitmondde in de nog steeds bestaande watergang langs het vroegere seminarierrein.

De activiteiten Babyreform raakten op Kraaijbeek op de achtergrond. In de jaren '52-'53 werden ze omgevormd tot groothandel en begon men de detailhandelsactiviteiten af te stoten. De familie Land-Bonte verliet Kraaijbeek als woning en installeerde zich in de villa Emmalaan 6 (thans dokterswoning Bakhoven).

Het woonhuis als deel van het huidige koetshuiscomplex, 1979

In de loop van de tijd ontwikkelde Kraaijbeek zich van opvangcentrum naar particulier bejaardenhuis met de mogelijkheden van gedeeltelijke tot volledige verzorging en verpleging. Omstreeks 1961 was het zo ver. Het hoofdgebouw werd ingericht voor permanente bewoning met een capaciteit van twintig tot dertig personen, het koetshuis werd gebruikt als pension en als gastenverblijf. Als inleggeld gold het toentertijd niet geringe bedrag van f 5000 (tegen 4% rentevergoeding), opvorderbaar bij vertrek of overlijden. De huurprijzen varieerden van f 200 tot f 300 per maand. Als beheerdersechtpaar fungeerden Stefan Lubienski en Nora Lubienski-van IJsselstein. In het hoofdgebouw Kraaijbeek werd ook de schoonmoeder van H.J. Witteveen uit Zeist ondergebracht, oud-minister van Financiën, oud-directeur van het IMF en voortrekker van de Soefi-beweging. In haar (zieken)kamer in het kurkdroge met hout gelambriseerde hoofdgebouw ontstond in december 1969 een felle brand, waarbij het pand tot de grond toe afbrandde. Zeven bejaarden kwamen in de vuurzee om. Een traumatische gebeurtenis voor de toenmalige brandweer.

Brand in 1969

Bedoeld als noodhuisvesting met vergunning voor een beperkt aantal jaren, kon in november 1970 een paviljoen worden betrokken, bestaande uit veertig kamers met annex een gemeenschapszaal. Dit complex lag bij wat het koetshuis is gaan heten, richting het weiland. Addick Land liet de resten van het huis Kraaijbeek slopen, waarbij van het puin een wal werd gemaakt op de terreingrens met Huize Beukenstein. In 2004 is daar zo'n negenhonderd ton puin weggehaald.

Paviljoen

Middengang in het paviljoen

Gemeenschapszaal in het paviljoen

Begin jaren vijftig raakte Addick Land in de ban van biologisch-dynamische landbouw en antroposofie. Hij wilde daaraan een actieve bijdrage leveren. Het landgoed Kraaijbeek bood hem als landgoedeigenaar de mogelijkheid. Uit het complexe krachtenspel van continu financiële krapte en zijn persoonlijke betrokkenheid transformeert zich uiteindelijk het tamelijk verrommelde buitengoed zoals we dat nu kennen.

Vanaf 1951 beoefende Land zelf op het Kraaijbeek-terrein het boerenbedrijf op biologisch-dynamische wijze, bedoeld om de bewoners te voorzien van verse producten afkomstig van melkkoeien, kippen, varkens en groenteteelt. De percelen achter de orangerie waren verpacht aan de kweker Verbeek die gebruik maakte van een groot kassencomplex. Hierin werden onder meer chrysanten, tomaten en paprika's geteeld. Het pachtcontract werd in 1968 opgezegd, maar eindigde uiteindelijk in 1975. In de tussenliggende periode hadden de stormen van 1972-'73 de kassen en warenhuizen ernstig beschadigd. Ze werden in 1975 afgebroken.

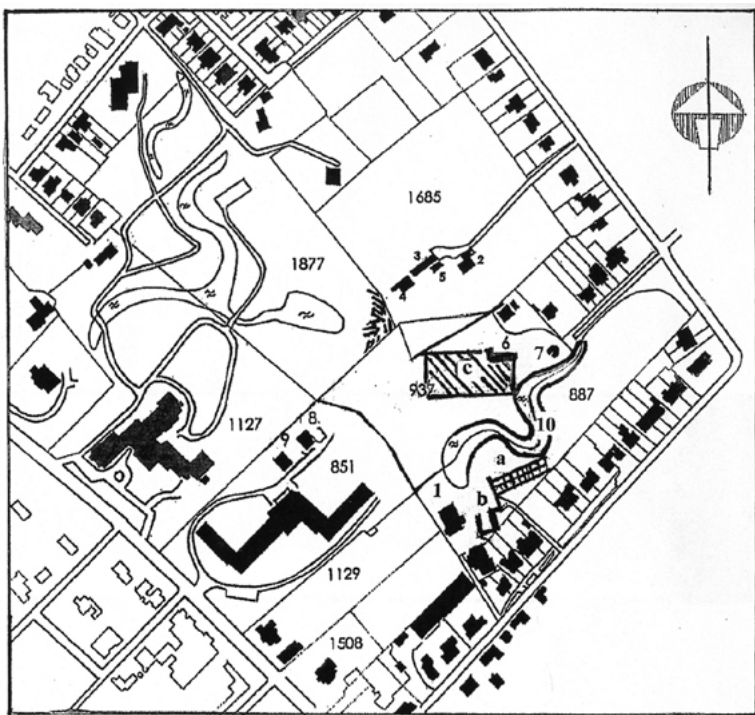
Dan de antroposofie. In 1961 kwamen de Rudolf Steiner Stichting en de Stichting Maretak voor geriatrische verpleging aan de Emmalaan nummer 4 en 2 in het spel. Zij namen het initiatief voor nieuwbouwplannen voor een particulier kankerinstituut op antroposofische grondslag en voor iscadorthherapie op het landgoed Kraaijbeek. De iscador-gespecialiseerde arts L.F.C. Mees uit Den Haag zou de kliniek gaan leiden. In 1972/1973 verkocht Addick Land grond ter grootte van het huidige Kraaybeekerhof (± 6 hectare) aan de toenmalige Rudolf Steiner Stichting (de latere Leendert Mees Stichting, onderdeel van Stichting Antroposofische Ouderenzorg) voor een nieuw te bouwen kliniek ter vervanging van de twee villa-locaties aan de Emmalaan. Men sprak wel van de 'Maretakgronden' op Kraaijbeek. Addick Land verkocht voorts in 1972 de resterende grond aan de voorzijde ten behoeve van een te bouwen woonoord Kraaijbeek, bestemd voor bewoners van theosofische, humanistische en antroposofische achtergrond (perceel 851). Dit complex was in 1977 gereed.

In 1977 kocht de Biologisch Dynamische Vereniging onder voorzitterschap van prof. Tiedeman middels een Stichting Onroerend Goed Kraaybeekerhof (SOGK) twee percelen, namelijk het perceel orangerie, (nr. 1685) en het perceel koetshuis en weiland (nr. 887). De toen nog Wageningse landbouwstudent M. Rietveld was de drijvende kracht achter deze aankoop. Hij wilde er landbouw op biologisch-dynamische grondslag in praktijk brengen en de filosofie en methode ervan propageren. Daartoe is een Stichting Studieceterium Kraaybeekerhof (SSK) in het leven geroepen als opleidingsceterium voor biologisch dynamische landbouw en voeding. Rietveld woonde vanaf 1975 op het landgoed. Addick Land verliet Driebergen-Rijsenburg definitief in 1979. Het middenperceel (nr. 937) bleef eigendom van de Rudolf Steiner Stichting.

Langzamerhand blies een vernieuwd bestuur, met daarin de arts Bakhoven, weer leven in de plannen voor nieuwbouw van een kliniek met negentig bedden. Met ondergrondse garage! Hoewel de centrale overheid het initiatief steunde met een lening en de gemeente de bouwvergunning had afgegeven, sleepte de zaak zich voort, wederom door bestuurlijke en financiële problemen in de kring van antroposofische ouderenzorg. Het project werd uiteindelijk in 1989 afgeblazen.

Het verzorgings- en verpleeghuis Maretak werd in 1988 gesloten en omstreeks 2000 geïntegreerd met de in Bilthoven gevestigde activiteiten (Berg en Bosch/Leendert Meeshuis). De gemeente had de villalocaties Emmalaan 4 en 2 al in het vizier om te slopen, maar gelukkig konden ze worden verkocht aan particulieren. Villa 'Maretak' ging over naar een particuliere zorgaanbieder voor ouderen. Maretak werd: Zonneburg-Driebergen.

Met het afblazen van de bouwplannen in 1989 zag de Rudolf Steiner Stichting zich verplicht de lening aan de overheid terug te betalen. Dat werd dus grond verkopen om aan geld te komen! De woningcorporatie De Seyster Veste (Zeist) had wel oren naar projectontwikkeling van een woonzorgcomplex voor senioren op dit overgebleven deel van de Maretakgronden en diende een plan in. De gemeente ging met wat op een inbreidingsplan leek akkoord, maar de omwonenden verenigd in de Vereniging Rondon Kraaijbeek (VRK) beslist niet! In 2003 kochten de stichtingen SGOK en SSK van de Leendert Meesstichting het zogenoemde middenperceel (nr. 937). Op dit perceel ligt nog een vaag bouwrecht. De plannen van de Seyster Veste waren in ieder geval van de baan. Kraaybeekerhof kreeg alle ruimte om zich als opleidingsceterium voor biologisch dynamische landbouw, natuurvoeding, natuurlijke waterzuivering en andere natuurthema's te ontplooien. Maar ... de recente verstening van oprit en parkeerplaatsen bij het naburige woonoord steekt wel schril af bij de pogingen van Kraaybeekerhof om het 'natuurlijke' karakter te bewaren.

Huidige situatie met bebouwing, paden, water en perceelgrenzen

1. koetshuis, 2. lesgebouw, 3. orangerie, 4. oorspronkelijke potstal en schuur, thans: landgoedwinkel, 5. Venlo'er kas (1850), 6. koelkelder voor aardappelen en fruit (1900), 7. ijskelder, 8. peuterspeelzaal De Wolkenwagen, 9. beheerderswoning, 10. slingervijver
 Ingetekend: a. noodpaviljoen, b. paviljoenszaal, c. geplande kliniek
 Percelen: 851 Woonoord Kraaijbeek, 1127 en 1877 Zorgcentrum Beukenstein en park, 1129 Villa Bijdorp (1826) met koetshuis (1883), 1508 Villa Bloemenoord (1833)

* Ik volg de schrijfwijze Kraaijbeek zoals die ook staat gebeiteld in de vroegere hekpalen

Met dank aan: wijlen Jan Geerlings, Sijtje Geerlings-van Kalkeren, Addick Land, Hugo de Lanoy Meijer, M. Rietveld

Huis Kraaijbeek

Noten bij het artikel periodiek Vroeger&Nu d.d. april 2009

*

Het huidige terrein van Kraaijbeek en trouwens ook van Beukenstein getuigt nog van een fijnmazig watergangenstelsel in het verleden, oorspronkelijk gevoed door de sprengen en kommen daar in de buurt. Deels diende dit voor de toevoer van stromend water naar de vijvers, deels voor de afscheiding, bijvoorbeeld voor het vee. De toevoer liep via een pijp onder de Van Oosthuyselaan door. De inlaat lag dicht bij waar nu de waterpomp staat. Bij de aanleg van de waterpomp aan de Van Oosthuyselaan ten behoeve van de Heidetuin (bij het begin van de 'Verlengde' Diederichslaan) in 1973 op initiatief van de Rotary Club, werd deze doorstroming afgesloten. De Kraaijbeekweide kreeg toe z'n hek.

**

Volgens een zingevingbeginsel in de antroposofie moeten gestorven zielen kunnen terugkeren naar de plaats van hun verscheiden. Om die reden zou het woonzorgcentrum niet op de plaats van het vroegere huis Kraaijbeek zijn neergezet, maar als het ware eromheen. De oorspronkelijke locatie van het huis wordt nu ingenomen door een verdiept vijvertje met passende entourage, aan de kant van Beukenstein.

JMR Heemstra, 2009